

„ Թեամբը Թափանցեր է : Լ'ս մար-
 „ դուն հետ շատ կապուեցաւ սիրտս .
 „ աս առաւօտ երկար ատեն նստայ
 „ հետը խօսեցայ , աս իրիկուն ալ ու
 „ ամէն օր ալ պիտի գայ : . . . Տա-
 „ սուերկու տարեկան տղայ մը ու
 „ նի , խելքը միտքը անիկայ կը թե-
 „ լու հետ է : Երանի թէ աս տղադ
 „ Եւրոպա խրկէիր , ըսի իրեն , որ
 „ ուզած կը թու թիւնդ կարենար առ-
 „ նել . ես կը հոգայի զինքը : Եւր էր ,
 „ ըսաւ . միշտ մտածեր եմ աս բա-
 „ նը , միշտ ալ կը մտածեմ . բայց քա-
 „ նի որ աս կողմի բաները հաստատ
 „ վիճակի մը մէջ չեն՝ ինչ օգուտը
 „ բաժ կը լլամ իմ որդւոյս թէ որ իր
 „ ատենի մարդիկներէն ու իր հայ-
 „ րենեացը սովորականէն վեր բաներ
 „ սորվեցընեմ . վասն զի Եւրոպայի
 „ գիտութիւններովը , սովորութիւ-
 „ ներովն ու ազատութեան սիրովը
 „ ելլէ հոս դառնայ նէ՝ ինչ բանի
 „ պիտի գայ ” :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հին և նոր պոմարներու վրայ :

() ԲԱՅՈՅՅԸ այնպիսի հարկաւոր
 գիրք մըն է որ գրեթէ ամէն մարդու
 ձեռքը կը գտնուի . ուստի շատ օգտա-
 կար տեղեկութիւն մըն է գիտնալը
 թէ ժամանակին այլևայլ բաժան-
 մունքները երբ ու ինչ կերպով հնա-
 րուած են , հին ու նոր տոմարին տար-
 բերութիւն ինչէն է , զանազան աղբեր
 ինչ տոմար կը բանեցընէին , կամ հիմայ
 ալ կը բանեցընեն և այլն : Բան մը չկայ
 որ այնչափ հարկաւոր ըլլայ մարդուս
 գործողութիւններուն ճիշդ ու ան-
 սխալ կատարուելուն համար , ինչպէս
 տարւոյն ճիշդ չափը գիտնալ , և ժա-
 մանակին բաժանմունքը ըստ այնմ ո-
 ղոյել . և սակայն աս հարկաւոր ճշ-
 դութեան գտնուիլը 300 տարի հա-
 զիւ կայ :

Հին ատեն ժամանակին բնական
 բաժանմունքն էր՝ ցօրեկ ու գիշեր
 բաժնելը : Լ'ն ժամանակն որ արեւը
 մեր հորիզոնին վրայ կ'երևնայ , այս-
 ինքն որչափ ատեն որ արեւը կը տես-
 նենք՝ ցօրեկ կ'ըսուի . և ան միջոցը
 կամ օրը եղանակներուն փոխուելովը
 կ'երկըննայ ու կ'ընուազի . ինչպէս գի-
 շերն ալ կ'երկըննայ ու կը կարճնայ
 նոյն համեմատութեամբ . աս բանս
 աւելի պարզելու համար՝ բնական օ-
 րին տեղը քաղաքական օր սահմա-
 նեցին , որ գիշեր ու ցօրեկ մէկտեղ
 առնելով՝ միշտ անփոփոխ 24 ժամ է .
 կէս գիշերուընէ կը սկսին համրուիլ
 ժամերն ու երկու հաւասար մաս կը
 բաժնուին՝ տասուերկու քական ժամ :
 Երկայն ատենէ ի վեր է որ աստղա-
 բաշխները օրը այսպէս բաժնած են .
 վասն զի աս բաժանմունքով աւելի
 ազեկ կը ցան արեւուն ու աստղերուն
 ընթացքը զննել , և տեսան որ նոյն-
 չափ ժամանակի մէջ թէ արեւը և թէ
 աստղերը իրենց առջի կետին վրայ
 կը տեսնուին : Շուքին երկըննալովն
 ու կարճնալովը՝ ժամերը որոշուե-
 ցան , և միջօրէ կամ կէս օր ըսուեցաւ՝
 շուքին ձեւացուցած աղեղին մէջտեղի
 կէտը . բայց օրերուն երկըննալովն ու
 կարճնալովը՝ շուքն ալ կ'երկըննար ու
 կը կարճնար , և ժամերը շուքին վրայ
 չափուելով՝ զգալի տարբերութիւն
 կ'ունենային իրարմէ՝ եղանակներուն
 փոփոխութեանը պատճառաւ : Եւ
 մաց կամաց արեւու ժամացոյցը , ա-
 լազէ ժամացոյցը և ջրի ժամացոյցը
 գտնուեցաւ : Վրիստոսէ 300 տարի
 առաջ մարդիկ դեռ ինչպէս որ պէտք
 է՝ օրը ժամերու վրայ ճիշդ բաժնելը
 չէին գիտեր . իսկ Վրիստոսէ 1100
 տարի ետքը երբոր անուաւոր ժամա-
 ցոյցը հնարուեցաւ , ժամանակի չափն
 ալ ճիշդ առնելը դիւրացաւ :

Տարին եօթը եօթը օր կամ շա-
 բաթ շաբաթ բաժնելը որոշ չգիտ-
 ցուիր թէ երբ սկսած է : Հաւանա-
 կան է հրէից կարծիքը թէ աշխար-
 հիս ստեղծմանէ ի վեր սկսած է .

բայց շատ ազգեր ալ շաբաթը՝ լուսնին փոփոխութիւններէն առած էին, որովհետեւ իրեն լոյսը գրեթէ եօթը օրը մէյմը փոխուելով՝ կը պակսի ու կ'աճի: Այսին թէ ուրիշները մոլորակաց թիւէն առած էին. վասն զի հին ատեն եօթը մոլորակ միայն կը ճանչնային: Իսկ տարին ամիս ամիս բաժնելը շատ բնական բան էր. վասն զի ամէն անգամ նոր լուսին ծնանելուն՝ մարդիկ նոր ամիս կը սկսէին, ինչպէս շատ ազգեր ինչուան հիմա ալ ասիական եւրոպական երկրներէն: Բայց տարին ամսոյ վրայ բաժնելը ամէն ազգի մէջ նոյնպէս չէր, որովհետեւ մէկ լուսինէ ինչուան մէկալը կամ ինչուան նոր լուսին 29 օր 12 ժամ 44 վայրկեան եւ 2 րոպէ՝ կանցնի. ասկէ ոմանք ամիսը 29 օր սահմանեցին, ոմանք ալ 30. և որովհետեւ աս տասուերկու ամիսները անցնելէն ետեւ արեւը նոյն կետին վրայ հասած չէր ըլլար՝ ինչ կետի վրայ որ էր առաջին ամիսուն սկիզբը, պէտք եղաւ ճիշդ նոր տարի սկսելու համար քանի մը օր աւելցնել. բայց ինչպէս որ յայտնի է, շատ դժուար բան էր՝ որչափ որ կը պակսէր՝ ճիշդ նոյնչափ աւելցնելը. վասն զի պարզ աչքով անկարելի էր արեգական կրտսած ճամբան ճիշդ իմանալ. և սակայն հարկ էր որ արեգակնային տարւոյն որչափ ժամանակ տեւելը տեղն՝ ի տեղը իմանային՝ թէ որ կուգէին անոր վրայ կապել տարւոյն չորս եղանակները. և անով ամէն եղանակաց տօնները և ո՞ր և իցէ մեծամեծ գործողութիւնները անշփոթ կ'երթային: Աս բանս գլուխ հանելու համար առջի բերան նաեւ խիստ իմաստուն մարդիկ ալ տարակուսեցան, բայց վերջապէս իրենց անխոնջ աշխատութեամբը որոշ չափը գտան:

Շատ աւելի դիւրութեամբ գրտ.

1 Համառօտութեան համար վայրկեանները աս նշանով (') կը գրուին. րոպէները ասով ('') մանրամասները ասով ('' ') . մէկ վայրկեանը վաթսուէ րոպէ կը լիէ, մէկ րոպէն ալ՝ վաթսուն մանրամաս:

նուեցաւ թէ քանի օր է մէկ տարին, այսինքն ան միջոցը որով արեւը իր ընթացքը կը կատարէ՝ երկնքիս վրայ ամբողջ շրջան մը ընելով: Տարին 365 օր է. բայց մէկ աւելի օր մըն ալ կայ որ 5 ժամ, 48', 35'' եւ 30''' կը տեւէ. և աս օրը հարկաւոր էր համարելը՝ որպէս զի տարւոյն ամենաճիշդ չափը իմացուէր: Հիները կարծէին թէ աս աւելի օրուան երկայնութիւնը 6 ժամ է. ուստի որովհետեւ ամէն չորս տարին մէյմը աս վեց ժամերը մէկտեղ գալով 24 ժամ կ'ընեն, նոյն տարուան վրայ օր մը կ'աւելցնէին ու ան տարին նահանջ է կ'ըսէին, այսինքն էր ֆալգս. ասանկով նահանջ տարին 366 օր կ'ըլլար: Իսկ որ աս բանս չընէին, ամէն 1000 տարիէն ետքը 24 օր ետ կ'ըմնար արեգակնային տարին. այսինքն օրացուցին մէջ գիշերահաւասարը 24 օր առաջ պիտի դրուէր, որ սխալ կ'ըլլար: Բայց ան աւելի օրը ամբողջ 6 ժամ դնելով ալ, այսինքն իրական օրէն 11', 24'' եւ 30''' ալ աւելի մեծ, ուրիշ նոր տեսակ սխալի մէջ կ'իյնային, թէպէտ շուտով չէին կրնար իմանալ: Աս տեսակ սխալները որչափ ալ մանր ըլլան՝ պէտք չէ անհոգ կենալ շտկելու, վասն զի ատեն անցնելով՝ մեծամեծ շփոթութեանց պատճառ կ'ըլլան: Առահա ասկէ առաջ կու գայ հին և նոր տոմարին տարբերութիւնը: Բայց մենք սկիզբէն առնելով հոս համառօտութեան ղեկութիւն մը տանք տոմարին այլեւայլ փոփոխութիւններուն վրայ, որ հին ատենէն ինչուան մեր օրերը եղած են:

Հին Ագիպտացիք, որոնց մէջ ուսմունքը շատ առաջ գնացեր էր, իրենց տարին 12 ամիս բաժնած էին, ամէն մէկ ամիսը 30 օր: Աս 360 օրուան վրայ 5 օր ալ կ'աւելցնէին որ ասիական կ'ըսուէին. մնացած վեց ժամը չէին համարեր. այսպէս էր նաեւ Հայոց տարին: Հաւանական է թէ աս հին ազգաց շաբաթներն ալ եօթնական օր էին. վասն զի իրենց աստ.

ղաքաշխները եօթը մոլորակ աստղ միայն կը համրէին, որ իրենց երկրէս ունեցած հեռաւորութեանը կարգաւ ասոնք են . Կռոնոս, Բրամազդ, Բստղիկ, Հերմէս, Բրև և Լ ուսին :

Կրկարծէին հիները թէ աս մոլորակներուն ամէն մէկը իրեն օրը մեծ ազդեցութիւն ունի թէ մարդկանց և թէ բնութեան ամէն բաներուն վրայ . և ուրիշ նախապաշարման բաներէն զատ՝ աս ալ կ'ըսէին թէ իւրաքանչիւր մոլորակ՝ օրը ժամ մը ուրիշ մոլորակներէն վեր է պատուով :

Եւ ան մը չկայ թէ Յոյնք Սողոն ակեանացիէն առաջ, որ Վրիստոսէ 594 տարի առաջ էր, կանոնաւոր տարի ունեցած ըլլան : Սողոն իրեն դրած տարին 12 ամիս բաժնեց, ու ամիսներուն մէկը 29 օր՝ մէկալը 30 կը համրէր : Ետքը առանց մասնաւոր կանոնի մը յաւելուած կ'ընէին՝ պակաս եկած օրերուն տեղը լեցընելով, որով երբեմն տարին 354 օր կ'ունենար, երբեմն ալ 384 օր : Իսկ ամիսները շաբաթի տեղ տասնեակներ կը բաժնէին, և ամէն մէկ տասնեակը 10 օր էր :

Հռոմայեցւոց տարին առջի ատենները խիստ անկանոն էր, և մարտ ամսէն կը սկսէին . բայց իրենց երկրորդ թագաւորը Լուամ Պոմպիլիոս, որ Վրիստոսէ 700 տարի առաջ էր, երկու նոր ամիս ալ աւելցուց, Յունուար (Յանոս չաստուծոյն անունէն առնելով) և Փետրուար (որ Հռոմայեցւոց քաղաքական հանդէսի մը անունէն առնուած է) . աս երկու ամիսները՝ ատեն անցնելով տարուան սկիզբը փոխադրուեցան . ասոնցմէ ետեւ կու՛գար մարտ ամիսը, որ Սարս կամ Բրէս աստուծոյն նուիրած էր :

Եւրիլ լատին բառէ մը առած է՝ որ բացուիլ կընշանակէ . վասն զի աս ամսուս մէջ երկիրս կը սկսի բացուիլ ու ծաղկիլ :

Սայիս, 'ի պատիւ Սայիա աստուածուհւոյն, որ Հերմէսի մայրն էր :

Յունիս, 'ի պատիւ Յունոն կամ Հերա աստուածուհւոյն :

Յուլիս, 'ի պատիւ Յուլիոս կեսարին :

() գոստոս, Հոկտաւիանոս () գոստոս կայսեր անունէն :

Սեպտեմբեր, որ եօթներորդ կը նշանակէ՝ Սարտ ամսէն համրելով :

Հոկտեմբեր, ութերորդ :

Նոյեմբեր, իններորդ :

Դեկտեմբեր, տասներորդ :

Եւ ամիսներէն չորսը 31 օր էին, եօթը 29 օր . իսկ փետրուարը 28 օր . որով տարին 355 օր կ'ըլլար : Հռոմայեցիք իրենց տարին արեւուն ընթացքին հետ համաձայնեցընելու համար՝ տարուան վրայ ուրիշ օրեր կ'աւելցընէին . բայց երբեմն աս յաւելուածը խիստ շատ կ'ըլլար, երբեմն ալ խիստ քիչ . և տարին այնպէս խառնակ էր, որ մայիս ամսուն կէսերը գալէն ետեւալ՝ դեռ գարնանային գիշերահաւասարը հասած չէին ըլլար : Յուլիոս կայսրը աս շփոթութիւն վերցընելու համար քանի մը աստղաբաշխներուն հետ խորհուրդ ընելէն ետքը, վերջապէս հաշիւները ճշդեցին սուն օր աւելցուց տարուան վրայ, և հրամայեց որ անկէ ետեւ տարին 365 օր համրուի, յունուարի առջի օրը նոր տարի սկսի, և ամիսները փոփոխակի մէյմը 30, մէյմը 31 օր ըլլան . իսկ փետրուար ամիսը 28 օր մնայ : Եւ որովհետեւ ան ատենը կը կարծէին թէ նահանջ օրը ամբողջ 6 ժամ է, որոշեց որ ամէն չորս տարին՝ մէկ օր մը աւելի ըլլայ . ուստի նահանջ տարին փետրուար ամիսը 29 օր կ'ունենայ, որով տարին կըլլայ 366 օր : Եւ տոմարը, որ Յուլիոս կայսեր անունովը Յուլիան Գոմար ըսուեցաւ, երկայն ատեն գործածեցին քրիստոնեայք արեւելք և արեւմուտք, և ինչուան հիմա գրեթէ բոլոր արեւելիք Եւրոպացւոց մէջ ալ Ռուսները աս տոմարով կերթան . բայց ուրիշ արեւմտեանք ամէնքն ալ Վրիգորեան ըսուած տոմարը կը բանեցընեն, որ նոր

Կոմսի ալ կ'ըսուի, և ան փոփոխութե պատճառն աս է :

Յուլիոս կեսարին կարգաւորութենէն ետեւ՝ այնպէս կերեւնար թէ տարին ամենաճիշդ է . բայց ինչպէս վերը ըսինք , Յուլիոս կեսարին գրած տարին քանի մը վայրկեան աւելի էր , այսինքն 11' , 24" , 30''' . ասոնք 128 տարիէն ետեւ իրարու վրայ զարնելով՝ մէկ օր մը կ'ընեն . անանկ որ Վրիստոսէ 1577 տարի ետքը՝ 13 օր աւելի էր տարին : Բայց որովհետեւ այլեւայլ ժամանակ տարուան մէջէն իրեք օր դուրս ձգուեր էր , ասով տարբերութիւնը տասը օր միայն մնաց : Վրիգոր ժԳ Հռոմայ քահանայապետը 1582ին ուրիշ իմաստնոց օգնութեբ որոշեց ու հրաման հանեց որ ան տարին հոկտեմբեր ամսուն 5 գրելու տեղը՝ հոկտեմբերի 15 գրեն : Եւ կարգաւորութենէն հետեւեցան բոլոր հռոմէական դաւանանք ունեցողները . ասանկով տարին կարգի եկաւ , ու դարնանային գիշերահաւասարը մարտի 20ին սկսաւ հանդիպիլ , որ առաջ 10ին կը հանդիպէր : Բայց որովհետեւ աս հաշուով ալ 100 տարուան մէջ 25 օր նահանջ ընելով՝ գրեթէ 19 ժամ կ'աւելնայ , որ 400 տարիէն ետքը 76 ժամ կ'ընէ , պապը աս բանիս դիմացն ալ առնելու համար՝ որոշեց որ ամէն իրեք դարի գլուխը (որ չորս չորս համրելով նահանջ կուգայ) , հասարակ տարի սեպուի , ու միայն չորրորդը նահանջ ըլլայ . ասանկով 1700ը , 1800ը , և 1900ը հասարակ տարիներ պիտի ըլլային , ու 1600ը և 2000ը նահանջ : Եւ յստի կարգերէն կանոններէն ետքը դեռ ճար չեղաւ՝ մանր անձնութիւնները չկրցան վերցընել աս հաշիւներուն մէջէն , բայց ատենով կրնայ ըլլալ որ վերնան :

Երբոր Վրիգոր ժԳ , աս կերպով տոմարը կարգի կը դնէր , արեւմտեան եկեղեցականներուն մէջ շատ տարածայնութիւններ կային . ուստի Հռոմայ թուին ծուռ նայողները չընդունեցան աս նոր կարգաւորութիւն , և

իրենց սխալէն ետ չկեցան . հապա Յուլեան տոմարին հետեւելով , նախ 10 օրը պահեցին , ետքը 1700ին ալ նահանջ ընելով՝ 11 օր ետ մնացին : Եւ հաշուի տարբերութիւնները թէ տօներու և թէ քաղաքական գործողութեանց այնչափ շփոթութեան պատճառ եղան որ հակառակողներուն մեծ մասը վերջապէս խոնարհեցան Վրիգորեան տոմարին հետեւելու : Եւ ասանկով նորադանդները 1700ին Վրիգորեան տոմարն ընդունեցան , և փետրուարի 18ին ետքը , 11 օր ձգեցին , ու մարտի 1ը անցան : Եւ գրեթէ 1752ին ընդունեցան նոր կարգաւորութիւնը . հանիմարքացիք և Շուեմները 1753ին : Սիայն Ռուսները Վրիգորեան տոմարը ինչուան հիմա յանձն չառին : Յոյներն ու մեր ազգն ալ՝ գրեթէ Ռուսաց հետեւելով աս բանիս մէջ՝ Յուլեան տոմարով կ'երթան , որ կիս Կոմսի ալ կ'ըսուի . և որովհետեւ աս տոմարին հետեւողները 1800ին ալ նահանջ ըրին , հիմա իրենց տարին նոր տոմարէն 12 օր ետք է . աս պատճառաւ օրացոյցներու մէջ ամէն ամսուն առջի օրը 1 ատինացւոց նոյն ամսուն 13 է :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Վրի Կարէ :

ՎԵՐԾԱՆԻԱՅԻ մէջ սովորութիւն մը կայ որ տարւոյն վերջի գիշերը՝ մէկտեղ կը ժողվին բարեկամներ ու ազգականներ , և իրենց գլխէն անցած բաները կամ հին աւանդութիւնները կը պատմեն իրարու ինչուան կէս գիշեր . մէյմալ երբոր զարնէ ան ահաւոր ժամը՝ որով հին տարին անցեալ ժամանակին ծովը կ'ընկղմի , նոր տարին ալ ապագայ ժամանակէն դուրս կ'ելլէ , ամէնքը խօսքերնին կը կտրեն , ու մէկմէկու նոր տարի շնորհաւորե-